

הרב ישראל רוזנברג

שיטת הרמב"ם לגבי תנאי בירושה

- א. סוגיות הגמרא והקושי בשיטת הרמב"ם
- ב. סוגיות הגמara בסנהדרין לד, ב על פי רבינו חננאל
- ג. יישוב הקושיה על הרמב"ם

א. סוגיות הגמara והקושי בשיטת הרמב"ם

המשנה בבבא בתרא קכו, ב אומרת :

האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שניים, איש פלוני בני לא יירש עם אחיו - לא אמר כלום, שהנתנה על מה שכותוב בתורה.

מקשה הגמara :

ליימא מתניתין דלא כרי יהודה. Dai ר' יהודה האמר בדבר של ממון תנאי קיימים, דתניתיא : האמור לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה - הרי זו מקודשת ומתנאו בטל, דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר בדבר של ממון תנאי קיימים (- ואם כן מודיע לא מועילים דבריו שסילק את הבן מהירושה).

ומתרכתת הגמara :

אפילו תנימא ר' יהודה, התם ידעה وكא מחללה הכא לא קא מחייב.

մבואר הרשב"ם (על אתר) שאין שתיקת הבן מוכיחה על מחייב, "דאיינו רוצה להכעיס את אביו". משמע מדבריו שגם ידוע שמוחל - هو מחייב. על נקודה זו חלקו הראשונים וסבירו שאף אם ימחל לא תועיל מחייבתו, אלא שהגמara כתבה לרווחה דמילתא, אפילו אם מחייב הייתה מועילה, כאן אין שתיקת הבן מוכיחה על מחייב.
מספר הסברים נאמרו מודיע לא יוועיל תנאי האב, כאשר ידוע שהבן מוחל. אולם אנו נuszוק בשיטת הרמב"ם בלבד.

רמב"ם הלכות נחלות ו, א :

אין אדם יכול להוריש למי שאינו רואה לירושו ולא לעקור הירושה מן היורש אף על שזה ממון הוא, לפי שנאמר בפרשת נחלות: "ויהיתה לבני ישראל לחקת משפט" (במדבר כז, יא) - לומר שחוקה זו לא תשנה ואין התנאי מועיל בה.

לפי הרמב"ם אין תנאי של האב מועיל מגזירת הכתוב של "חזקת משפט". על דברי הרמב"ם הקשו, היכן מצא דרשה זו. המאירי כותב שהיא רמזה במדרשות, אולם אין ידוע איזה מדרשות.

ב. סוגיות הגمراה סנהדרין לד, ב וביאורה על פי רביינו חננאל

המשנה בסנהדרין לב, אומרת שדייני ממונות מתחילה לדון רק ביום, אבל גורמים את הדין אף בלילה. הגמרא (לד, ב) מחפשות את המקור לכך. מבאר ר' חייא בר פפא על פי דברי רבא - נאמר: "וושפטו את העם בכל עת", משמע שהמשפט יכול להתקיים אף בלילה. ולעומת זה, נאמר: "ביום הנחילה את בניו", משמע שהדין הוא ביום ולא בלילה. אלא תחילת דין יום וגמר דין אף בלילה. ממשיכה הגמרא ואומרת שמשנתנו היא לא כר"מ האומר: "מה ת"ל על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע..." אלא מקיש ריבים לנגעים מה נגעים ביום... אף ריבים ביום". מבואר בדבריו שדייני ממונות נדונים אך ורק ביום. בהמשך הסוגיה שואלת הגמרא:

ורבירי מאיר האי "ביום הנחילו את בניו" מי עבד לה? החוא מביע ליה لقدתני רבה בר חנינה קמיה דבר נחמן: "והיה ביום הנחילו את בניו" - ביום אתה מupil נחלות ואי אתה מupil בלילה. א"ל אבבי: אלא מעתה מאן דשכיב ביוםיא ירתוון ליה בניה ומאן דשכיב בלילה לא ירתוון ליה בניה? דילמא דין נחלות קאמרת. דתניא: "והיתה לבני ישראל לחיקת משפט" - אורעה כל הפרשה כולה להיות דין. כדי ר' יהודה אמר רב דאמר רב יהודה אמר רב: שלשה שנכנסו לבקר את החולים - רצו כותבין רצוי עושין דין ו- כלומר שלושה שנכנסו לבקר חולה והוא ציווה בפנייהם לחלוק את נכסיו בצדורה מסויימת יכולם השלושה להיות כדיינים המקבלים את עדותם בשמייתם ולפסוק על פי שמייתם ללא עדות נוספת. וכן יכולם להיות עדים, ולחרת להעיד בפני בית דין... ואמר רב חסדא לא שנוא אלא ביום אבל בלילה כותבין ואין עושין דין מושום דחו לו העדים ואין עד נעשה דין. נ- פירוש: מכיוון שדייני ממונות איין דין אלא ביום אם כן כשמו את דבריו ביום יכולם לפסק על פי שמייתם כי היהת אכן קיבלת עדות של דיינים. אבל אם שמעו בלילה, בלילה הם אינם יכולים לדzon, ממילא על שמיית ציווי החולה

לא חל דין שמיעה של דיניים, אלא של עדים, וכיון שאין עד נעשה דין
למהרתו הם צריכים להעיד בפני אחרים) אמר ליה: אין, כי קאמינה.

בביאור הסוגיה נאמרו מספר הסברים, ולפי כלם סיום הגمرا מוסב על דברי ר'מ. אולם
מלשון רבינו חננאל בסנהדרין שם משמע אחרת (אולי הייתה לו גירסה אחרת בגמרה):

דיני ממונות דין ביום וגמרין בלילה. אמר רבא כתיב: "ושפטו את העם
בכל עת", וכתיב "והיתה ביום הנחילו את בניו" עד "והיתה לבני ישראל
לחוקת משפט" - אורעה כל הפרשה כולה להיות דין. הא כיצד? יום לתחלת
דין, ולילה למגר דין. וכדבר יהודה...

לפי רבינו חננאל הדרשה של הבריתא: "והיתה לבני ישראל לחוקת משפט" - אורעה כל
הפרשה כולה להיות דין, קשורה לסתירה של ربא. ללא דרשה זו לא היינו דורשים "בימים
הנחילו את בניו" דין נחלות ביום ולא בלילה. וכך פשוט הדברים לפי רבינו חננאל (דברים
אליהם מבואים יותר בפירושו לבבא בתרא קיג, ב, עי"ש) - רבא שואל: הרי יש סתירה בין
הפסוקים כתוב "ושפטו את העם בכל עת" משמע שדינים דיני ממונות אף בלילה. ונאמר
"בימים הנחילו את בניו" משמעו ביום ולא בלילה. אולם מנין לנו שהנחלת נחלה היא
מדיני ממונות? לכן מובאת הדרשה מהפסוק "והיתה לבני ישראל לחוקת משפט" לומר
שהנחלת נחלות היא משפט ודנים ביום ולא בלילה. ועל זה מתרצת הגمرا תחילת דין ביום
וגמר דין בלילה.

בהלכות סנהדרין (ג, ה) פסק הרמב"ם: "הנchlות כדינן שנאמר בהן: 'לחוקת משפט', לפיכך
אין מפלין נחלות בלילה". מלשון הרמב"ם משמע שהוא למד את הסוגיה כרבינו חננאל
שם "לחוקת משפט" לומדים שהפלת נחלות היא מדיני ממונות ולכן אין דין בלילה.

ג. יישוב הקושיה על הרמב"ם

לפי פירוש רבינו חננאל והרמב"ם משמע, שאם לא היה כתוב על הפלת נחלות שהיא משפט
לא היינו אומרים זאת. והדבר תומו, הרי לכולי עולם אדם המצהה על חלוקת נחלותיו
בצורה מסוימת, הדבר קיים. לרבען אם עשה זאת בקנין, כשמקנה להם מעבשו ולאחר
מייתה; ולרי יוחנן בן ברוקה יכול אף להוריש לבן בין הבנים. אם כן אייזו זהה אמיינא הייתה
חלוקת נחלות לא תהיה דיני ממונות, הרי יש כאן דין ממוני למי שייכת הירושה ואם יש
עדים או דיניים ששמעו את צוואת המת, הם פוסקים את הדין.

יתכן שההזה אמיינא נובעת מהמלה "חיקת", שמשמעותה סדר ירושה הוא חוק שאינו אפשר
לשנותו. لكن אין כל דין לגבי מהו סדר הירושה. אם יבאוו שני יורשים לדון - אחד אמר
אני קודם בסדר ירושה, והשני אמר אבי העבר לי את הירושה כדין, אין כאן דין שהרי אי

אפשר לשנות סדר ירושה וממילא עצם הנחלת נחלה אינה שאלת ממשית, אלא שאלת באיסור והיתר, האם אפשר לשנות או אי אפשר לשנות.

לפי זה, אין כוונת הפסוק "ביום הנחילו את בניו", שיכול להנחיל, שהרי סדר ירושה קבוע, אלא כאילו נאמר: 'ביום שנחילו בניו', כלומר לאחר מותו, לא יוכל מראש להנחיל לבן אחר את חלק הבכורה. פסוק זה בא להוציא מההוו אמינה שאת חלק הבכורה, אשר נחשב כמתנה מיוחדת לבכור יכול האב לשנות. על זה אמרה תורה "לא יוכל לבכור". אבל סדר הירושה קבוע ואינו עניין לדיוון וממילא לא שייך לדרש את המלה "וביום" שдинי ממונות ביום ולא בלילה. لكن כתבה התורה "משפט" לומר שיש אפשרות לשנות את הנחלה נגד רצון היורשים (לרבותן על ידי מתנה בקנין מעכשו), ולאחר מכן, ולרי יוחנן בן ברוקה להוריש לבן בין הבנים). לפי זה המלה "משפט" היא גילוי על "ביום הנחילו את בניו" שאנו הכוונה ליום שבנו נוחלים לאחר מותו, אלא ליום שהאב מנהיל, מכיוון שעל פי דין האב יכול לשנות את סדר הירושה. מכיוון שאפשר לשנות ודאי שהדינן אם היה שינוי או לא הוא דינו ממשי. ועל זה כתבה התורה "וביום" שהדינן הוא ביום ולא בלילה.

לפי זה אولي מצאנו מקור לשיטת הרמב"ם. המלה "חיקת'" מגלה שאי אפשר לשנות סדר ירושה בכלל עניין. המלה "משפט" מגלה שיש מקרים מסוימים שאפשר לשנות. אבל במקרים שאין אפשרות הסיבה היא גזרת הכתוב "חיקת'" - זה סדר הירושה ואי אפשר לשנותו. ובלשון הרמב"ם: "לומר שהחזקה זו לא תשנה ואין התנאי מועיל בה".

יתכן שיש סיוע לביאור ריבינו חנאנל והרמב"ם ממדרשו במדבר הרבה פרשנות פרשה כא, סוף פיסקא יב: "ויהיתה לבני ישראל לחקת משפט שנחלות יוצאים בדיןיהם". התורה קראה להנחלת נחלות משפט לומר שיש מקרים שדיןיהם יוציאו את הנחלה מיד הקروب בירושה ויעבירו לאחר, כיוון שיש כוח למוריש לשנות את הירושה במקרים מסוימים. התורה הזכירה לומר זאת, כיוון שנאמר "חיקת'" שסדר ירושה הוא חוק ללא אפשרות לשנות, וכך גلتה התורה כי יש מקרים שאפשר לשנות. ואולי لهذه התכוונו המאירי כאשר אמר שהוא רמזה במדרשות. אין כאן אמירה ישירה שסדר נחלות הוא חוק אבל זה יהיה תוצאה מדרשת חז"ל על המלה "משפט".